

Verslag Symposium “De Hollandse raadpensionaris: president van de Republiek”,
gehouden op 29 september 2012 in te Den Haag.

Dit symposium, georganiseerd door de Vrienden van de Witt in samenwerking met het Nationaal Archief, was een groot succes. Belangstellenden waren in groten getale opgekomen, zodat de Aula van de Koninklijke Bibliotheek tot de laatste stoel bezet was. Zij kwamen luisteren naar een aantal gerenommeerde sprekers die het publiek hebben geboeid met hun voordrachten over de rol van de raadpensionaris in het algemeen en hoe staatslieden als Johan van Oldenbarnevelt, Johan de Witt en Anthonie Heinsius hun taken in de praktijk hebben uitgevoerd. Tot slot werd een relatie gelegd met de actuele situatie in de Europese Unie.

Na een woord van welkom door Christian Melsen, voorzitter van de Vrienden van de Witt, gaf Simon Groenveld, emeritus hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis aan de Universiteit Leiden, een interessant overzicht van de ontwikkeling van het ambt van landsadvocaat (later overgaand in dat van de raadpensionaris). Oorspronkelijk ontstaan als een juridische functie is dit ambt in de zeventiende eeuw uitgegroeid tot een van de belangrijkste bestuurlijke functies in de Republiek, naast de functie van stadhouder. De wijze van invulling van dit ambt was in de praktijk sterk afhankelijk van de politieke situatie (wel of geen stadhouder) en van de persoonlijke kwaliteiten van de betrokken raadpensionaris. Het takenpakket heeft in de loop der jaren steeds meer een uitvoerend karakter gekregen. Zo werd de landsadvocaat/raadpensionaris voorzitter van de Statenvergadering, stelde hij de agenda op en formuleerde de besluiten. Daarmee werd deze functie steeds belangrijker.

Mensen als Oldenbarnevelt en de Witt hebben de facto als politieke figuren geopereerd, terwijl raadpensionarissen als Cats een meer ambtelijke, uitvoerende rol hebben vervuld. Vanwege de dominante rol van het gewest Holland hebben de eerstgenoemde raadpensionarissen de facto als politieke leiders (“president”) van de Republiek gefunctioneerd.

Johan van Oldenbarnevelt, die rond 1600 in functie was, is wel aan te duiden als de architect van de Republiek. Hij was het die, direct al bij zijn aantreden zijn instructie wist uit te breiden. Zo mocht hij zelfstandig advies inwinnen bij particulieren buiten de Statenvergadering om. De samenwerking met de stadhouder (prins Maurits) verliep de eerste jaren heel goed, maar geleidelijk aan werden de onderlinge spanningen groter. Vooral de meningsverschillen over de oorlogvoering tegen de Spanjaarden, waarbij Oldenbarnevelt zijn visie doorzette (“primaat van de politiek”), hebben de verhouding met prins Maurits verstoord. Zij kwamen in botsing doordat zij ieder hun macht uitbreidden buiten de formele grenzen van hun ambt. Dit heeft er uiteindelijk toe geleid dat prins Maurits Oldenbarnevelt gevangen genomen heeft (samen met enkele andere regenten, waaronder Hugo de Groot). In een politiek proces is de oude raadpensionaris vervolgens veroordeeld tot de doodstraf, die de volgende dag (13 mei 1619) is voltrokken door hem te onthoofden op het Binnenhof.

Luc Panhuysen, die een biografie van de gebroeders de Witt heeft geschreven ("De Ware Vrijheid"), ging vervolgens in op de rol die Johan de Witt heeft gespeeld. Deze heeft in het Eerste Stadhoudersloze tijdperk (1650 – 1672) de Republiek met vaste hand geleid. Hij vervulde daarbij zowel een neutrale en een activistische rol. Zijn neutraliteit behield hij door - in tegenstelling tot vele anderen – geen geschenken aan te nemen. Zijn activistische rol blijkt uit het feit dat hij zich met vrijwel alle staatszaken persoonlijk en intensief bemoeide. Zo ging hij verscheidene keren met de vloot mee op zee en wist soms de kapiteins te overtuigen van de mogelijkheid om uit te varen door eigenhandig de diepten in het zeegat bij Texel te gaan opmeten.

Zijn beleid was in hoge mate ingegeven door het principe dat de soevereiniteit niet bij een "eminent hoofd" zou behoren te liggen maar bij de Staten zelf. Dit principe van de "ware vrijheid" was in 1651 door de Grote Vergadering vastgelegd, nadat Willem II een poging had gedaan tot een staatsgreep. Na zijn plotseling overlijden in 1650 hebben de regenten toen besloten geen stadhouder meer te benoemen. Acht dagen na de dood van Willem II werd zijn zoon geboren, die op dat moment makkelijk genegeerd kon worden. Deze Oranje telg werd echter in de loop der jaren steeds meer een tegenspeler van Johan de Witt, waardoor het beleid van de ware vrijheid steeds sterker onder druk kwam te staan, culminerend in de benoeming van Prins Willem III in 1672 tot kapitein-generaal en tot stadhouder.

De grote invloed die Johan de Witt uitoefende in de Republiek was mogelijk door dat hij op kundige wijze het door hem opgebouwde netwerk van vertrouwelingen en verwanten bespeelde. Dat gebruikte hij bij het oplossen van nationale problemen, zoals de bestuurscrisis in Overijssel. Maar vooral ook in het internationale beleid, waarvoor Johan de Witt als een soort minister van buitenlandse zaken fungeerde.

De Republiek kende gedurende zijn ambtsperiode het toppunt van economische macht in de wereld. Dat riep bij andere landen, vooral bij Lodewijk XIV van Frankrijk, veel jaloezie op. De kunst van Johan de Witt was om een balans te bewaren tussen de toenmalige naburige grootmachten Frankrijk, Engeland en Duitsland. Dat heeft hij lang kunnen volhouden om zo de vrede te bewaren. Deze evenwichtskunst kon echter niet verhinderen dat er met Engeland twee zeeoorlogen zijn gevoerd en dat in 1672 Frankrijk en Engeland tegen de republiek samenspannen en het de oorlog verklaarden. In dit jaar, dat bekend staat als het "Rampjaar", werd de toen 22 jarige prins Willem III tot stadhouder benoemd om aan de invallers het hoofd te bieden. Johan de Witt, ziende dat zijn rol was uitgespeeld, heeft toen zijn ambt neergelegd.

Guus Veenendaal, auteur van de briefwisseling van de raadpensionaris Heinsius, gaf in een levendig betoog inzicht in het handelen van een minder bekende raadpensionaris Anthonie Heinsius. Deze raadpensionaris heeft zowel met een stadhouder (prins Willem III, later ook koning van Engeland), als zonder een stadhouder (in het tweede stadhoudersloze tijdperk sinds 1702) gefunctioneerd. Hij heeft altijd heel behoedzaam gewerkt. Trad daarbij vrijwel nooit zelf op de voorgrond, maar schoof zijn vertrouwelingen naar voren om zaken tot een goed einde te brengen. Hij was daarmee heel effectief door zijn grote mate van diplomatie. Hoewel hij dus veel voor de Republiek betekend heeft is hij door zijn opereren achter de schermen vrijwel onbekend gebleven. Er is ook geen biografie van hem geschreven, wel is zijn uitvoerige briefwisseling gepubliceerd.

De laatste sprekers, Pieter Wagenaar (universitair docent aan de Vrije Universiteit te Amsterdam) en Frits van der Meer (hoogleraar aan de Universiteit Leiden) legden een relatie met de actualiteit door een vergelijking tussen het bestuur van de Republiek en de Europese Unie. Zowel in de Republiek als de EU is sprake van een aantal zwakke centrale bestuursorganen. In de Republiek berustte de soevereiniteit bij de Statencolleges van de afzonderlijke provincies, terwijl de Staten-Generaal slechts beperkte bevoegdheden bezat. Deze situatie is met modern jargon te kenmerken als intergouvernementele opzet. Een dergelijke opzet geldt ook voor de huidige EU. De Lidstaten zijn soeverein, met een EU Commissie als centrale instantie, die echter een Raad van ministers en een Europese Raad van staatshoofden naast zich moet dulden. In een dergelijke situatie is iemand als Rompuy, de voorzitter van de EU Raad, enigszins te vergelijken met die van Johan de Witt. Het komt dan aan op persoonlijke kwaliteiten of de invloed groot is. Wat blijft is echter het feit dat de machtsbasis wankel is (van Rompuy komt uit België, een kleine lidstaat) en elk moment kan wegvallen, zoals ook bij Johan de Witt is gebeurd.

Het symposium werd afgesloten met een kort woord van Paul Brood van het Nationaal Archief. Hij wees nog op de tentoonstelling van enkele belangrijke documenten in de Verdieping van Nederland (o.a. een zakboekje van Johan de Witt waarin deze beslissingen van de Staten van Holland noteerde en die daarom altijd bij de hand had) en enkele speciaal voor het symposium in de wandelgangen opgestelde vitrines met documenten (o.a. van Heinsius).

Jan E. van Dam
Dagvoorzitter

Den Haag/13 november 2012